

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Examens (CvE) op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet CvE de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examiner. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examiner past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examiner ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommitteerde toekomen.
- 3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
  - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
  - 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;

- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
  - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
  - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
  - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
  - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
  - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.
- NB2 Als het College voor Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.
Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.
Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:
- NB
- a. Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
  - b. Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden WOLF-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt. In dat geval houdt het College voor Examen bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 56 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Het tastende brein

---

1 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat een uitleg van de drie definities van vrije wil aan de hand van tekst 1:

- een uitleg van vrije wil als voorwaarde voor verantwoordelijkheid aan de hand van hoe het alien-handsyndroom hier afbreuk aan doet 1
- een uitleg van vrije wil als zelfverwerkelijking aan de hand van hoe het syndroom van Cotard hier afbreuk aan doet 1
- een uitleg van vrije wil als bewuste aansturing aan de hand van hoe het locked-insyndroom hier afbreuk aan doet 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De definitie van vrije wil bij vrije wil als voorwaarde voor verantwoordelijkheid betreft het soort controle over je eigen gedrag dat vereist is voor verantwoordelijkheid. Bij het alien-handsyndroom is deze controle over wat –in dit geval –je hand doet, verloren gegaan 1
- De definitie van vrije wil bij vrije wil als zelfverwerkelijking betreft het vermogen om op basis van je eigen mening beslissingen te nemen. Bij het syndroom van Cotard wordt geen eigen identiteit ervaren waardoor het onmogelijk is op basis hiervan beslissingen te nemen 1
- De definitie van vrije wil bij vrije wil als bewuste aansturing betreft het vermogen om bewust je eigen lichaam in beweging te brengen. Precies dit vermogen ontbreekt bij mensen met het locked-insyndroom die weliswaar bewust zijn maar niets kunnen doen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

2 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van Humes opvatting over vrijheid en noodzakelijkheid: vrije wil veronderstelt een oorzakelijk en daarmee ook noodzakelijk verband tussen wil en handeling 1
- een uitleg dat Hume het in dit geval met Ramachandran eens zou kunnen zijn: er is geen noodzakelijk verband tussen wat de patiënt met het alien-handsyndroom wil en welke handeling daarop volgt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Humes opvatting dat iemand uit vrije wil handelt indien zijn wil onbelemmerd wordt uitgevoerd, veronderstelt een oorzakelijk verband tussen de vrije wil en het uitvoeren van een handeling. Je moet immers kunnen doen wat je wil doen. Daartoe is een noodzakelijk verband tussen de wil en de daaropvolgende handeling een voorwaarde 1
- Hume zou het dus eens kunnen zijn met Ramachandran dat de patiënt met het alien- handsyndroom geen vrije wil zal ervaren. Bij dit syndroom is immers géén noodzakelijk verband tussen wat de patiënt wil en welke handeling daarop volgt. Er is immers geen controle over de arm die onwillekeurige en niet door de vrije wil veroorzaakte handelingen verricht 1

3 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een verklaring van de macht van Matthew over zijn robotarm aan de hand van hoe de ziel volgens Descartes macht heeft over het lichaam: de vrije wil stuurt middels de pijnappelklier de machine van het lichaam, in dit geval de robotarm, aan 1
- een verklaring van het normaal functioneren van de organen van Matthew aan de hand van hoe volgens Descartes ons lichaam als machine werkt: zelfstandigheid van lichaamsfuncties zonder bewuste aansturing 1
- een verklaring van de situatie van Matthew aan de hand van wat volgens Descartes animale geesten zijn: deeltjes die via de zenuwen de spieren aansturen, wat bij Matthew niet meer mogelijk is 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Door de vrije wil heeft de ziel volgens Descartes macht over het lichaam, dat het middels de pijnappelklier aanstuurt en waardoor het bijvoorbeeld ledematen laat bewegen zoals voorgenomen. Deze vrije wil is bij Matthew blijkbaar nog intact, evenals het hersengebiedje dat het lichaam aanstuurt (ook al is dat niet werkelijk de pijnappelklier). Matthew kan immers wel degelijk via dat hersengebiedje een machine aansturen, alleen is die machine niet zijn lichaam maar een robotarm 1
- Volgens Descartes is het lichaam een machine die zelfstandig in staat is om bijvoorbeeld adem te halen, bloed rond te pompen en voedsel te verteren. Dat is ook de reden waarom Matthews organen normaal bleven functioneren, terwijl hij zijn ledematen niet meer kon aansturen 1
- De animale geesten zijn volgens Descartes de meest levendige en kleine deeltjes van het bloed die door de poriën in de hersenmassa door de zenuwen en de spieren stromen, waardoor ze het lichaam op alle mogelijke manieren bewegen. Bij Matthew was het niet meer mogelijk dat zijn ledematen in beweging werden gebracht omdat zijn zenuwen waren doorgesneden. De animale geesten kunnen zich dus niet meer van de hersenen naar de ledematen bewegen 1

4 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende twee elementen:

- een weergave van een experiment van Libet waaruit de conclusie wordt getrokken dat de bereidheidspotentiaal in gemeten hersenactiviteit er eerder is dan de bewuste beslissing 1
  - een argument tégen dat er bij Matthew sprake is van bewuste aansturing op basis van een experiment van Libet: de aansturing van de robotarm heeft al de vorm van een besluit gekregen in de hersenen nog voordat deze bewust is geworden 1
- of
- een argument vóór bewuste aansturing van de robotarm door Matthew op basis van een experiment van Libet: de onbewuste bereidheidspotentiaal wordt, door het vermogen een bewust 'veto' uit te spreken, een werkelijk bewuste beslissing 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- In het experiment van Libet kijken proefpersonen naar een klok en rapporteren het tijdstip waarop ze bewust worden van de gedachte om de klok stop te zetten. Dat moment wordt tevens gemeten met elektroden die aan de pols en het hoofd van de proefpersoon zijn bevestigd. De voorbereiding van de beweging bleek in de hersenen gemiddeld (meer dan 300 milliseconden) eerder te zijn begonnen dan de bewuste gedachte 1
  - Bij Matthew is géén sprake van bewuste aansturing van de robotarm. Als onze hersenen al begonnen zijn om een beweging voor te bereiden voordat we de bewuste gedachte daartoe hebben, zoals uit een interpretatie van de experimenten van Libet blijkt, dan kan er überhaupt geen sprake zijn van bewuste aansturing. Het was immers niet onze bewuste gedachte die de beweging in gang heeft gezet 1
- of
- Bij Matthew is er sprake van bewuste aansturing van de robotarm. Een interpretatie van de experimenten van Libet is dat de voorbereiding op een handeling in de hersenen niet moet worden gezien als een onbewuste beslissing, maar als een neiging of bereidheidspotentiaal. Deze neiging kunnen we middels een 'veto' tot een bewuste beslissing maken om wel of niet die neiging te volgen. Bij het aanleren van het aansturen van een computer en een robotarm is Matthew zich bewust van wat hij moet doen, maar het kost hem training om dat ook in de praktijk te kunnen brengen. De bewuste gedachte moet blijkbaar inslijten in de activiteit van zijn hersenen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van het begrip ‘cartesiaans theater’: de plaats in de hersenen waarin de film van onze bewuste ervaringen wordt afgespeeld 1
- een uitleg van het begrip ‘homunculus’: de bewuste niet-materiële toeschouwer van de film van onze ervaringen die ons lichaam aanstuurt / beslissingen neemt 1
- een weergave van de neurologisch onderzoeken waarop Dennett zich baseert: experimenten laten zien dat bewuste besluitvorming tijd kost 1
- een argumentatie waarom de verwerping door Dennett van het bestaan van een filosofische homunculus tot kritiek leidt op de conclusies die worden getrokken uit Libets experimenten: bewuste besluitvorming kost tijd en/of is niet op een specifieke plek te lokaliseren 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ook al geloven veel mensen tegenwoordig niet meer dat het bewustzijn een van het lichaam onafhankelijke substantie is, ze houden volgens Dennett nog wel ten onrechte vast aan het idee dat er een te lokaliseren plaats in de hersenen is waar zich onze bewuste ervaringen afspelen. Dennett noemt deze plek het ‘cartesiaans theater’ 1
- Alle bewuste ervaringen tonen zich in dit ‘cartesiaans theater’ als een film aan een ‘homunculus’. Op basis hiervan neemt de ‘homunculus’ volgens Descartes beslissingen waarmee het lichaam wordt aangestuurd. Deze ‘homunculus’ is volgens Descartes geen onderdeel van de machine die het lichaam is 1
- Op basis van de resultaten van experimenten (van Churchland en Walters) concludeert Dennett dat het bewustzijn niet achterblijft bij het onbewuste besluit, maar dat bewuste besluitvorming tijd kost 1
- Dennetts kritiek op het ‘cartesiaans theater’ en de ‘homunculus’ leidt tot zijn kritiek op conclusies uit het experiment van Libet, namelijk dat bewustwording een in de tijd en ruimte uitgesmeerd proces is. Besluitvorming kost tijd en er is geen specifiek moment aan te wijzen waarop een bereidheidspotentiaal overgaat in een bewust besluit. Evenmin is er een specifieke plek in de hersenen aan te wijzen waar bewuste beslissingen worden genomen 1

Vraag	Antwoord	Scores
6	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • a) een uitleg van de identiteitstheorie: gedachten / ervaringen zijn identiek aan hersentoestanden 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • b) een weergave van het onderscheid tussen elektrische impulsen en persoonlijke ervaring: gedachten / ervaringen zijn niet identiek aan hersentoestanden 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie dat het uitkomen van de verwachtingen uit tekst 2 de mogelijkheid van het bestaan van vrije wil als bewuste aansturing vergroot 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • a) De identiteitstheorie stelt dat alle gedachten en ervaringen identiek zijn aan hersentoestanden, het is één en dezelfde gebeurtenis die op een natuurwetenschappelijke manier bestudeerd kan worden 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • b) Het onderscheid tussen elektrische impulsen en persoonlijke ervaring houdt in dat onbewuste elektrische impulsen in de hersenen iets anders zijn dan de bewuste ervaring van bijvoorbeeld je hand opsteken 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Het uitkomen van de verwachtingen van het onderzoek geeft meer aanleiding om de identiteitstheorie te ondersteunen dan de gedachte dat ervaringen niet identiek zijn aan hersentoestanden. De identiteitstheorie kan immers verklaren hoe het komt dat we met onze bewuste gedachten ons lichaam in beweging kunnen brengen. Als bewuste gedachten identiek aan hersentoestanden zijn dan is een mechanistische verklaring van bewuste aansturing mogelijk geworden. Bovendien zou volgens het onderzoek ook het gevoel of de ervaring die we hebben bij de hersentoestanden geheel mechanistisch zijn te verklaren en zelfs te reproduceren en toe te passen 	1
7	maximumscore 5	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van het begrip ‘excentriciteit’: de mens valt door zelfreflectie niet met zichzelf samen als middelpunt van zijn omgeving 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argument vóór de mogelijkheid om uitspraken te doen ten aanzien van de mens op basis van experimenten met dieren zoals in tekst 2 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argument tégen de mogelijkheid uitspraken te doen ten aanzien van de mens op basis van experimenten met dieren zoals in tekst 2 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een afweging van de argumenten voor en tegen waarin het begrip ‘excentriciteit’ juist wordt toegepast 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van Frankfurts onderscheid tussen eerste- en tweede-ordeverlangens toegepast op het veronderstelde onderscheid tussen mens en dier: dierlijk instinct als vermogen tot eerste-ordeverlangens, menselijke rede/reflexiviteit als vermogen tot tweede-ordeverlangens 	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De rede maakt dat de mens, in tegenstelling tot het dier, niet samenvalt met het centrum van zijn omgeving, maar zich daar iets buiten bevindt door het vermogen tot zelfreflectie. Daarom is de mens excentrisch gepositioneerd, zoals Plessner zegt 1
- Het onderzoek zoals in tekst 2 met apen laat zien dat het mogelijk is de hersenwerking van apen te beïnvloeden met betrekking tot het aansturen en ervaren van de resulterende beweging. Dit zijn vermogens die tussen apen en mensen niet noemenswaardig verschillen op basis van de biofysische overeenkomsten tussen apen en mensen 1
- Het is echter onwaarschijnlijk dat apen over een ongeveer even vergelijkbaar ver ontwikkeld reflectief vermogen beschikken als mensen. De apen kunnen hun bewuste aansturing van een virtuele hand weliswaar verfijnen door de feedback die ze krijgen, maar daarmee is nog niet gezegd dat ze zich ook bewust zijn van zichzelf 1
- Op basis van de menselijke excentriciteit is het daarom volgens mij niet mogelijk om uitspraken te doen ten aanzien van de mens op basis van experimenten met apen, zoals in tekst 2. Voor zover de mens zich niet beperkt tot het louter voelen van een virtuele hand, maar ook weet dat hij een virtuele hand voelt, zullen de gevolgen van de beleving van deze experimenten met apen toch heel anders zijn. Hier zien we de excentrische gerichtheid van de mens terug: door zelfreflectie valt de mens niet met zichzelf samen als middelpunt van zijn omgeving; de mens weet dat hij een virtuele hand voelt en – in de lijn van Plessner – de aap weet dat niet 1
- Het verschil tussen eerste- en tweede-ordeverlangens is gelegen in het feit dat tweede-ordeverlangens gericht zijn op verlangens en eerste-ordeverlangens niet. Het eerste-ordeverlangen is vergelijkbaar met het instinct dat dieren hebben en de bijbehorende verlangens. Het tweede-ordeverlangen is reflexief van aard en is vergelijkbaar met het redelijke vermogen van mensen 1

Opmerking

Mits filosofisch inhoudelijk goed beargumenteerd kan ook worden verdedigd dat het wel mogelijk is om uitspraken over mensen te doen.

Opgave 2 Zelfverwerkelijking in een zinloze wereld

8 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- Sartres omschrijving van het essentialisme: de opvatting dat de mens een kern en daarmee een vooraf gegeven bedoeling heeft 1
- met verwijzing naar tekst 3 1
- een uitleg waarom Camus Sartres kritiek op het essentialisme zou onderschrijven: ook Camus ontkent een vooraf gegeven zin 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het essentialisme stelt dat iedereen een essentie heeft en die essentie bepaalt ook de vooraf gegeven zin van jouw leven. Maar volgens Sartre is de mens niets méér dan wat hij van zichzelf maakt: er is dus geen vooraf gegeven doel of zin 1
- Camus zou Sartres kritiek op het essentialisme onderschrijven, omdat Camus er ook vanuit gaat dat de wereld geen vooraf gegeven zin heeft 1
- Dit blijkt bijvoorbeeld uit tekst 3 als er staat dat wanneer wij behoefte hebben aan zingeving, de wereld niet tegemoetkomt aan dat verlangen 1

9 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- De centrale gedachte van het natuurwetmatig determinisme: elke gebeurtenis in het heden wordt volledig bepaald door gebeurtenissen in het verleden en de natuurwetten 1
- Een overeenkomst tussen de situatie van Sisyphus en het natuurwetmatig determinisme: elke gebeurtenis in de situatie van Sisyphus volgt noodzakelijk uit de gebeurtenis daarvoor 1
- De definitie van de causale geslotenheid van het natuurkundig domein: iedere gebeurtenis binnen het natuurkundig domein die een oorzaak heeft, wordt volledig veroorzaakt door gebeurtenissen binnen het natuurkundig domein 1
- Een verschil tussen de situatie van Sisyphus en de causale geslotenheid van het natuurkundig domein: bij Sisyphus is er wel ruimte voor een bovennatuurlijke kracht 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De centrale gedachte van het natuurwetmatig determinisme is dat elke gebeurtenis in het heden volledig wordt bepaald door gebeurtenissen uit het verleden 1
- In de straf van Sisyphus kun je dit ook herkennen, want een overeenkomst tussen het natuurwetmatig determinisme en de arbeid die Sisyphus vanwege zijn straf moet uitvoeren, is dat zijn gedrag inderdaad bepaald is door gebeurtenissen uit het verleden: als eenmaal de steen aan de top van de berg is, ligt het al vast dat de steen naar beneden zal gaan rollen en Sisyphus er voor de zoveelste keer achteraan moet. De gebeurtenissen volgen elkaar noodzakelijk op 1
- De definitie van de causale geslotenheid van het natuurkundig domein is dat iedere gebeurtenis binnen het natuurkundig domein die een oorzaak heeft, volledig veroorzaakt wordt door gebeurtenissen binnen het natuurkundig domein 1
- Dat is in het geval van Sisyphus natuurlijk niet zo: hij is door de goden daar neergezet om zinloos omhoog en omlaag te lopen. De goden zouden dit ook kunnen veranderen, dus: de situatie waarin Sisyphus zich bevindt sluit bovennatuurlijke krachten niet uit 1

10 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende twee elementen:

- een uitleg waarom Sisyphus niets anders is dan wat hij van zichzelf maakt: hij heeft een keuze 1
- een argumentatie waarom Sisyphus zich schuldig maakt aan ‘mauvaise foi’ als hij zijn eigen bestaan als zinloos zou bestempelen: hij heeft altijd de keuze hoe hij omgaat met de factoren waardoor hij wordt beperkt en kan die verantwoordelijkheid niet afwentelen 1

of

- een argumentatie waarom Sisyphus zich niet schuldig maakt aan ‘mauvaise foi’ als hij zijn eigen bestaan als zinloos zou bestempelen: erkenning van de zinloosheid van het bestaan sluit vormgeving daarvan niet uit 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Hoewel het bij Sisyphus lijkt alsof hij een soort uitzondering is, verschilt zijn leven misschien niet veel van stervelingen die niet gestraft zijn. Bij Sisyphus is misschien het absurde op de spits gedreven, maar mensen hebben eigenlijk precies hetzelfde bestaan als Sisyphus. Ook Sisyphus moet zijn houding bepalen tegenover zijn straf en daarin heeft hij een keuze: hij kan zich verzetten, zich kwaad maken enzovoort. Zijn leven wordt daarom, net als bij gewone stervelingen, door hemzelf bepaald 1

- Sisyphus zou zich volgens Sartre schuldig maken aan ‘mauvaise foi’ als hij zijn eigen gedetermineerde bestaan als zinloos zou bestempelen. Sisyphus kan ervoor kiezen hoe hij omgaat met de factoren waardoor hij wordt beperkt, net als wij. Als hij zou beweren dat het determinisme de oorzaak is van zijn zinloze leven, dan zou hij doen alsof hij niet die keuze had en zou dan dus te kwader trouw zijn 1

of

- Sisyphus maakt zich niet schuldig aan ‘mauvaise foi’, want je kunt best je eigen bestaan als zinloos bestempelen – op grond van het ontbreken van vooraf gegeven zin – , zonder je verantwoordelijkheid te ontlopen; ook al bestempel je je leven als zinloos, toch kun je het vormgeven 1

11 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie waarom de straf van Sisyphus typisch calvinistisch zou noemen: Sisyphus wordt tot gehoorzaamheid gedwongen en hij kan daardoor niet meer eigenzinnig zijn 1
- een uitleg waarom Mill zou betogen dat Sisyphus enerzijds actief betrokken zou moeten zijn op de vorming van zijn eigen karakter: het is een hoofdbestanddeel van het menselijk geluk 1
- een uitleg waarom die actieve betrokkenheid anderzijds minder positieve consequenties heeft dan bij gewone mensen: actieve betrokkenheid bij het eigen karakter helpt de samenleving vooruit. Deze reden is niet belangrijk bij Sisyphus 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Mill beschouwt het calvinisme als een overtuiging die individualiteit verschrompelt tot het idee van gehoorzaamheid. Hij schrijft dat de grootste zonde van de mens volgens het calvinisme eigenzinnigheid is. Alle vermogens die een mens heeft, worden ondergeschikt aan de onderwerping aan Gods wil. Vermogens die hij zou kunnen gebruiken voor een ander doel kan hij maar beter missen. Zo is het met Sisyphus ook: mocht hij andere vermogens hebben dan de rots te rollen dan is dat erg jammer voor hem. Hij gehoorzaamt de goden en alle talenten waaruit eigenzinnigheid zou blijken, zijn ondergeschikt gemaakt aan de onderwerping

1
- De vrije individuele ontplooiing van je eigen karakter is één van de hoofdbestanddelen van het menselijk geluk en daarom moet Sisyphus betrokken zijn bij de vorming van zijn eigen karakter, net als bij gewone mensen

1
- Maar Sisyphus' situatie is ook anders dan die van gewone mensen. Mill schrijft dat de samenleving er door vrije individuele ontplooiing op vooruit gaat. Maar die laatste reden is niet relevant in het geval van Sisyphus, want hij is geen onderdeel van een samenleving. De betrokkenheid van Sisyphus op zijn eigen karakter heeft dus minder positieve consequenties dan bij gewone mensen

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

12 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom Camus' beschrijving van Sisyphus' zelfevaluatie volgens Taylor tegen het idee van radicale keuze zou spreken: Sisyphus analyseert zichzelf met behulp van door de cultuur overgeleverde begrippen en niet vanuit het niets 1
- gebaseerd op cultuuraspecten uit tekst 5 1
- een uitleg van het verschil tussen sterke en zwakke zelfevaluatie met behulp van tekst 5: kwantitatieve versus kwalitatieve evaluatie 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Taylor zou zeggen dat Sisyphus begint met kiezen vanuit een door zijn cultuur overgeleverd waardesysteem. Als hij er dus voor kiest om de steen als 'zijn wereld' te gaan beschouwen doet hij dit niet uit het niets. Een radicale keuze houdt in dat je wel vanuit het niets kunt kiezen wat je belangrijk vindt 1
- Hij kiest, zo staat er in tekst 5, op basis van zijn moed en verstand. Wat 'moed' en 'verstand' precies betekenen en dat het goed is om je daardoor te laten leiden, heeft Sisyphus niet zelf bedacht, maar is overgeleverd door de cultuur waarin hij is opgegroeid. Sterker nog, dat Camus Sisyphus als held ziet, laat al zien dat Sisyphus geen radicale keuze maakt. Want als hij er radicaal voor zou kunnen kiezen de steen belangrijk en zijn leven geweldig te vinden, zou er niemand zijn om hem te prijzen. Sisyphus is precies een held volgens Camus, omdat hij in een moeilijke situatie zin weet te geven aan zijn leven. Hij bevindt zich dus al in een ongekozen moeilijke situatie 1
- In tekst 5 staat dat 'de strijd tegen de top voldoende is om het hart van een mens te vervullen', wat je kunt zien als een zwakke zelfevaluatie van het omwentelen van de steen. Vervolgens staat er in tekst 5 dat Sisyphus' moed en verstand hem dingen doen inzien. Hier staat duidelijk een afweging naar aanleiding van de vraag 'wat voor mens wil ik zijn?' Deze vraag is onderdeel van een sterke zelfevaluatie. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

13 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende drie elementen:

- een argumentatie tegen het idee van zelfverwerkelijking op basis van het begrip karakter bij Mill: Sisyphus kan zichzelf niet verwerklijken, want hij kan alleen maar doen wat de goden willen; zijn verlangens kunnen zich niet ontwikkelen 1
  - een argumentatie voor het idee van zelfverwerkelijking op basis van het idee van Sartre, dat er in een situatie nooit dwingende redenen zijn die één bepaalde keuze noodzakelijk maken 1
  - een afweging van beide posities: de positie van Mill is hier meer van toepassing, omdat Sisyphus alleen maar kan doen wat de goden willen 1
- of
- de positie van Sartre is van toepassing: er zijn nooit dwingende redenen die slechts één bepaalde keuze noodzakelijk maken 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ik ben het met Mill eens dat Sisyphus zichzelf niet kan verwerklijken. Iemand heeft een karakter als zijn verlangens en hartstochten uit hemzelf voortkomen, ontwikkeld en gevormd door zijn eigen natuur en door zijn eigen beschaving. Voor een deel kan Sisyphus wel een karakter hebben, maar zijn ingevingen kunnen nooit afwijken van wat de goden met hem willen. Zijn verlangens zijn niet gevormd en ontwikkeld, ze zijn het gevolg van een keuze als we Camus moeten geloven 1
- Volgens Sartre kan Sisyphus zichzelf wel verwerklijken. Er zijn volgens Sartre nooit dwingende redenen die alleen maar één bepaalde keuze noodzakelijk maken. Bij Sisyphus lijkt dat wel het geval, maar eigenlijk verschilt Sisyphus niet veel van ons. Wij moeten ook onze houding ten opzichte van onze facticiteit bepalen. We kunnen die omarmen, afwijzen, aarzelend tegemoet treden, enzovoort. We hebben altijd een keuze en niets dwingt Sisyphus bewust de berg af te lopen. Hij had het ook vloekend, huilend of lachend kunnen doen. En daarmee ontwerpt hij dus zijn eigen bestaan als absurde held 1
- Als ik de twee filosofen met elkaar vergelijk, dan denk ik dat Mill gelijk heeft: Sisyphus kan zichzelf niet verwerklijken. Hij kan alleen maar doen wat de goden willen en dat tot in de eeuwigheid. Hij kan nooit individueel groeien of dingen uitproberen en dan lijkt het te veel gevraagd om vol te houden dat Sisyphus zijn eigen bestaan ontwerpt in de zin van Sartre 1

of

- Volgens mij heeft Sartre gelijk: Sisyphus zou zich toch in een of andere vorm tegen de straf van de goden kunnen verzetten en een eigen keuze kunnen maken, zoals lachend het rotsblok voortduwen 1

Opgave 3 Verantwoordelijkheid en woede

14 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een libertaristische argumentatie voor verantwoordelijkheid op grond van het principe van alternatieve mogelijkheden: Van der Sloot had iets anders kunnen doen 1
- een libertaristische argumentatie voor verantwoordelijkheid op grond van het principe van ultieme oorzaak: de handeling van Van der Sloot is veroorzaakt door zijn keuze zo te handelen en die keuze is niet veroorzaakt door eerdere gebeurtenissen 1
- een uitleg waarom één van beide principes noodzakelijk strijdig is met het determinisme: het principe van ultieme oorzaak sluit determinisme noodzakelijk uit 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het libertarisme gaat (onder andere) uit van het principe van alternatieve mogelijkheden. Dat principe houdt in dat als Van der Sloot iets anders had willen doen, hij ook iets anders had kunnen doen en daarmee is hij verantwoordelijk voor zijn handelen 1
- Daarnaast gaat het libertarisme uit van het principe van ultieme oorzaak. Dat principe gaat ervan uit dat hijzelf de oorzaak is van zijn handelen. Hij koos ervoor zo te handelen zonder dat die keuze door iets anders werd veroorzaakt en daarom kan hij verantwoordelijk worden gehouden voor zijn handelen 1
- Het principe van ultieme oorzaak is noodzakelijk strijdig met het determinisme omdat het determinisme stelt dat zijn keuze door eerdere factoren bepaald werd, waarmee zijn keuze niet meer de ultieme oorzaak van zijn handelen kan zijn. Als alles veroorzaakt wordt door eerdere gebeurtenissen, kan er geen vrije keuze bestaan die niet door eerdere gebeurtenissen wordt veroorzaakt en dat is wat het principe van ultieme oorzaak eist 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een antwoord op de vraag welke twee andere vormen van controle Fischer onderscheidt: regulatieve controle en besturingscontrole 1
- een beredeneerde visie op het ontbreken van regulatieve controle in het handelen van Van der Sloot volgens eigen zeggen in tekst 7 1
- een beredeneerde visie op het ontbreken van besturingscontrole in het handelen van Van der Sloot volgens eigen zeggen in tekst 7 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De andere twee vormen van controle die Fischer onderscheidt zijn regulatieve controle en besturingscontrole 1
- De regulatieve controle ontbrak kennelijk, want regulatieve controle is gebaseerd op het hebben van alternatieve mogelijkheden. Los van de vraag of er feitelijk alternatieve mogelijkheden waren, stelt Van der Sloot in tekst 7 dat het in een opwelling gebeurde, per ongeluk dus en dat wijst erop dat hij die alternatieve mogelijkheden niet zou hebben kunnen overwegen. Hiermee had hij ook niet de regulatieve controle over zijn handelen 1
- Ook van besturingscontrole lijkt geen sprake, want hij stelt in tekst 7 dat hij in een opwelling tijdens een driftbui heeft gehandeld. Besturingscontrole veronderstelt nu juist dat hij willens en wetens zou hebben gehandeld en voor rede vatbaar was en dat was duidelijk niet het geval 1

Opmerking

Bij het eerste deelantwoord geen scorepunten toekennen wanneer één van de twee controles ontbreekt.

16 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een beargumenteerd antwoord op de vraag onder welke voorwaarde er sprake zou zijn van actorspijt bij Van der Sloot: wanneer Van der Sloot wel de oorzaak is van de dood van Stephany Flores, maar er geen schuld aan heeft 1
- een antwoord op de vraag of actorspijt bij Nagel morele pech veronderstelt: nee, actorspijt is de spijt die je kunt voelen over iets dat je hebt veroorzaakt, zonder dat je er schuldig aan bent en bij morele pech moet er sprake zijn van (een zekere) nalatigheid 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Als Van der Sloot wel de oorzaak is van de dood van Stephany Flores, maar haar dat dit per ongeluk gebeurde, zonder dat hem dat kan worden aangerekend, dan is er volgens Nagel sprake van actorspijt. Hij heeft haar dan buiten zijn wil om gedood en daar kan hij spijt van hebben. Hij zou dan willen dat het anders gelopen was 1
- Actorspijt veronderstelt volgens Nagel geen morele pech. Actorspijt veronderstelt zelfs niet eens dat iemand er iets aan kon doen, terwijl er bij morele pech sprake moet zijn van zekere nalatigheid waardoor de ellendige gebeurtenis kon plaatsvinden 1

17 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- Ja, Strawson en Pereboom zouden de publieke verontwaardiging kunnen verklaren als respectievelijk 'reactieve attitude' en als 'morele woede': beide begrippen verklaren verschijnselen die ontstaan in reactie op een handeling en zijn gebaseerd op emoties en beide verschijnselen kunnen ons aanzetten tot handelen. Dat kan individueel, in een groep of in de publieke opinie 1
- een antwoord op de vraag wat Strawson onder 'reactieve attitude' verstaat: een houding van directe emotionele betrokkenheid, die zich uit in negatieve, veroordelende of juist positieve, waarderende reactie op handelingen van anderen, of die reactie nu terecht is of niet 1
- een antwoord op de vraag wat morele woede inhoudt volgens Pereboom: woede over een immorele handeling van een ander 1
- een verschil tussen beide begrippen: morele woede is altijd negatief en de uitingen daarvan zijn (vaak) schadelijk, dat is bij een reactieve attitude niet het geval 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ja, beide begrippen verklaren verschijnselen die ontstaan vanuit een directe emotionele betrokkenheid op een handeling en kunnen ons aanzetten tot handelen; dat geldt ook ten aanzien van deze verontwaardiging in de publieke opinie 1
- Een reactieve attitude is een houding waaruit directe emotionele betrokkenheid op de handeling van een ander spreekt. Een reactie vanuit een reactieve houding leidt tot een directe emotie over de daden van een ander, of dit nu terecht is of niet. Deze reactie kan zowel positief (dankbaarheid) als negatief (verontwaardiging) zijn 1
- Morele woede is de boosheid die een in onze ogen slechte daad oproept en uitingen daarvan zijn vaak bedoeld om fysiek pijn te doen, zoals het lynchen van een misdadiger of moordenaar 1
- Morele woede komt voort uit een reactieve attitude / morele woede is altijd negatief en dat is bij reactieve attitude niet het geval 1

Vraag	Antwoord	Scores
18	maximumscore 2	
	Een goed antwoord bevat de volgende twee elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een beargumenteerde mening over de vraag of de analogie van Pereboom van toepassing is op Van der Sloot 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een antwoord op de vraag aan welke voorwaarde voldaan had moeten zijn om de analogie wel van toepassing te laten zijn: wanneer hij een gevaar voor anderen zou zijn 	1
	of	
	<ul style="list-style-type: none"> • een antwoord op de vraag aan welke voorwaarde voldaan had moeten zijn om de analogie niet van toepassing te laten zijn: wanneer hij geen gevaar voor anderen zou zijn 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Ja, de analogie is van toepassing: of Van der Sloot nu in een driftbui handelde en in een opwelling Stephany Flores doodde, hij heeft haar gedood en is kennelijk tot dergelijke misdrijven in staat. Bovendien: hoewel hij niet veroordeeld is voor de verdwijning van Nathalee Holloway, lijkt hij op zijn minst ongevoelig voor iemand in nood. Mijn conclusie op grond hiervan is dat hij een gevaar is voor de ander in zijn directe omgeving, net als mensen met een besmettelijke ziekte en dat hij dus in analogie daarmee opgesloten moet worden 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Het zou anders geweest zijn wanneer Stephany Flores de enige was die zich zijn woede op de hals had gehaald, zoals bij een crime passionnel. De neiging van Van der sloot tot het gebruik van geweld zou dan uitsluitend op haar gericht kunnen zijn geweest. Hij zou dan geen gevaar voor anderen zijn en dus niet opgesloten hoeven worden en de analogie zou dan dus niet opgaan 	1
	of	
	<ul style="list-style-type: none"> • Nee, ik vind de analogie van het opsluiten van misdadigers met het in quarantaine stellen van besmettelijke patiënten niet van toepassing. Van der Sloot doodde Stephany Flores mogelijk enkel en alleen omdat zij belastende informatie over hem aan het bekijken was. Voor andere mensen was hij geen enkel gevaar, dus gaat de analogie met mensen met een besmettelijke ziekte hier niet op, want zij zijn wel voor alle anderen die zij ontmoeten een gevaar 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Als Stephany Flores een willekeurige voorbijganger was, zouden de zaken er anders voor staan. Voor zover bekend is Van der Sloot niet eerder veroordeeld voor een geweldsmisdrijf en alleen een verdenking van betrokkenheid bij de verdwijning van Nathalee Holloway is onvoldoende om hem daaraan ook schuldig te achten. Mocht dat wel bewezen worden of mocht hij aantoonbaar gewelddadige neigingen hebben tegen min of meer willekeurige mensen, dan zou de analogie wel opgaan 	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

19 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een beargumenteerde mening over de vraag of er in een gedetermineerd universum ruimte is voor een vorm van rechtvaardigheid 1
- consistent beargumenteerd op basis van Aristoteles' deugdeethiek 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Nee, volgens mij is rechtvaardigheid **niet** mogelijk in een gedetermineerd universum 1
- Volgens Aristoteles is rechtvaardigheid een praktische (ethische) deugd. Bij dergelijke deugden volgt men voorbeelden die vanwege hun deugdelijkheid aantrekken tot navolging. Verder zoekt men met het verstand het juiste midden tussen een te veel en een te weinig. Dit geldt ook voor de deugd rechtvaardigheid. Maar wil zo'n deugd kunnen bestaan, dan heeft de mens de vrije keuze nodig om de voorbeelden en het juiste midden te kiezen 1

of

- Ja, volgens mij is rechtvaardigheid **wel** mogelijk ook al is het universum gedetermineerd 1
- Volgens Aristoteles is rechtvaardigheid een praktische (ethische) deugd. Bij dergelijke deugden volgt men voorbeelden die vanwege hun deugdelijkheid aantrekken tot navolging. Verder zoekt men met het verstand het juiste midden tussen een te veel en een te weinig. Ook stelt Aristoteles dat mensen die het goede inzien, dat ook zullen doen. In een gedetermineerd universum wordt deugdzaamheid hiermee een kwestie van verstandigheid en kan men een rechtvaardige persoon alleen maar loven om zijn inzicht 1

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste tien kandidaten per school in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 3 juni naar Cito.

6 Bronvermeldingen

- tekst 1   naar: <http://www.wetenschap24.nl>, Pijn in een geamputeerde arm, november 2011
- foto blz. 4   [http://www.google.nl/how your brain sees your body meet the cortical homunculus](http://www.google.nl/how_your_brain_sees_your_body_meet_the_cortical_homunculus)
- tekst 2   bron: Bouwe van Straten, Voelen met je prothese, Virtuele arm stuurt signalen terug, 6 oktober 2011
- tekst 3   naar: www.humanistischecanon.nl
- tekst 4   naar: http://humanistischecanon.nl/existentialisme/camus_mythevan_sisyphus
- tekst 5   bron: A. Camus, De mythe van Sisyphus, pagina's 96 en 171
- tekst 6   bron: NRC Handelsblad, 3 juni 2010
- tekst 7   bron: NRC Handelsblad, 8 juni 2010
- tekst 8   bron: NRC Handelsblad, 26 april 2007 en 2 februari 2008